

ПІДТРИМКА ПОЛЯКАМИ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПОЛІТИКИ РОСІЇ НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглядається ставлення польського населення Волинської губернії до Першої світової війни, в якій брала участь Росія. Підтримка поляками війни здійснювалась у різноманітних формах: маніфестаціях, заявах російських і польських політичних і громадських діячів, участю поляків у воєнних діях, відкритті лазаретів для поранених, наданні допомоги біженцям з Королівства Польського, зібранні коштів для постраждалих. Підтримка російської сторони у війні супроводжувалась великим ентузіазмом.

Ключові слова: поляки Волинської губернії, Перша світова війна, біженці, благодійність.

Російська імперія перед початком Першої світової війни враховувала багатонаціональний склад населення держави, зокрема значну кількість поляків. Упродовж XIX – початку XX століття із втратою державної незалежності відносини поляків з Росією були напруженими. Початок Першої світової війни викликав високу хвилю патріотизму, до якої долучилося і польське населення. Польські політичні сили, громадськість підтримали російський уряд у війні в розрахунок на одержання автономії.

Питання ставлення польського суспільства в Російській імперії до війни, вирішення польської справи на міжнародній арені, проблема біженства, діяльність громадських організацій висвітлювалися українськими і польськими істориками, зокрема, Воробчук О.Я., Морущком О.О., Лихачовою Т.М., Коженевским М., Мондзіком М. Однак, у сучасній історіографії відсутнє цілісне дослідження, присвячене розвитку польського суспільства в Наддніпрянській Україні в роки Першої світової війни. У цьому контексті метою даної наукової статті є з'ясування ставлення польського населення Волинської губернії до політики Росії на початку війни. Завданням дослідження є визначення рівня і форм підтримки польським населенням політики Росії у перший період війни.

З моменту оголошення Росією війни і початку мобілізації населення на всіх владних рівнях розпочалась робота з підйому патріотичних настроїв. Це були, зокрема, укази царя, засідання Державної Думи із закликами до гуртування всього населення, виступи відомих політиків, творчої інтелігенції, статті в газетах, відозви і маніфестації на підтримку влади. Знаючи про важливість підтримки польського населення у цій війні через близькість до кордону, через опозиційно-незалежницькі настрої значна увага приділялася полякам. Головною тезою, яка б мала об'єднати поляків і росіян, була спільна боротьба всього слов'янства з германським світом.

На засіданні Державної Думи 26 липня 1914 року Родзянко заявив, що "ніяка ворожнеча нас не роз'єднає, всі народи Русі об'єдналися в одну братську сім'ю". Від Польського кола у Думі виступив Яронський, який запевнив, що "попри весь трагізм польського народу, роз'єданого і позбавленого самостійності, поляки відчувають єдність всього слов'янства. Всі внутрішні рахунки мають бути відсунуті на задній план, і все слов'янство на чолі з Росією має дати германцям такий же опір, як і 5 століть тому біля Грюнвальду" [2, с. 1].

На початку серпня з'явилася знаменита відозва Верховного Головнокомандуючого Великого князя Миколи Миколайовича до поляків, в якій він наголошує на тому, що під владою російського царя мають з'єднатися всі частини розірваного польського народу вільного у своїй мові, вірі і самоуправлінні. Попри те, що ця заява прозвучала не від глави держави, це надихнуло поляків на підтримку російської влади у війні [47, с. 89-93].

Відразу по всій державі розпочались маніфестації на підтримку "великої європейської війни, за священну боротьбу всього слов'янського світу з германською навалою". Маніфестації пройшли у Петербурзі, Москві, Києві, Варшаві. У всіх варшавських газетах з'явилася декларація від імені польського загалу, в якій зазначалась необхідність представити себе зрілим народом і здійснити свою національну мрію після перемоги у війні [4, с. 2]. Патріотичний запал поляків у Варшаві охарактеризував громадський діяч в газеті "Голос Москви", зазначивши, що "Варшава зараз більше Москва, ніж сама Москва" [4, с. 2]. У пресі з'явилася також заява політичних польських партій, а саме – національно-демократичної партії, Польської прогресивної партії, Партії реальної підтримки, Польського прогресивного об'єднання, в якій відозва Великого князя Миколи Миколайовича названа актом великої історичної ваги [8, с. 2].

Польські політичні кола та громадськість надіслали до Верховного Головнокомандуючого телеграму, в якій запевнили, що кров польських і російських синів є запорукою нового життя двох слов'янських народів [6, с. 3]. По регіонах, зокрема у Києві, місцева польська громада підготувала адреси (звернення) на ім'я Великого князя із запевненням у повній підтримці дій російської влади [21, с. 2]. Такі ж вірнопіддані почуття були висловлені волинськими поляками і оформлені зверненням до Верховного Головнокомандуючого та передані волинському губернатору за підписом 250 осіб [24, с. 4]. Трохи згодом губернатору надійшла ще одна телеграма в доповнення до адреси від поляків-землевласників Волинської губернії, які перебували у Києві з проханням доєднати їх імена (у кількості 13 осіб) до поданого раніше звернення [25, с. 3].

Про настрої поляків публічно висловились відомі польські політики, громадські діячі. Приміром, лідер народової демократії (ендеції) Р. Дмовський у Петербурзі заявив, що поляки приєдналися до слов'янського руху і їх основним завданням є роз'яснення народу, що найнебезпечнішим ворогом є Німеччина [20, с. 2]. З полум'яним закликом боротися проти Німеччини виступив відомий польський письменник О. Свєнтоховський, який вважав, що ця держава заразила всі нації своїм бандитизмом, наглістю і безсоромністю [10, с. 2].

У Москві відомий польський поет і драматург, австрійський підданий Тадеуш Міциньскі відзначив, що ставлення поляків до росіян різко змінилося з початком війни. Інстинктивно вони зрозуміли, що росіяни ближче, ніж німці [29, с. 4]. У той же час більшість поляків Галичини підтримала Австро-Угорщину, в якій сильними були позиції польських соціалістів на чолі з Пілсудським [45, с. 34-48].

Майбутнє Польщі обговорювали як відомі польські, так і російські політики, громадські діячі. В умовах ведення війни і необхідності підтримки поляків ніяких конкретних планів і проектів щодо майбутнього устрою Польщі не зазначалось. У своїй бесіді з польським жур-

налістом лідер октябристів О.І. Гучков передбачав майбутнє Польщі "як автономного конгломерату із інкорпорованих польських земель під скіпетром російської держави з російським імператором в ролі польського короля, зі спільною армією, монетою, поштою і з рештою внутрішніх питань, що будуть належати варшавському сейму" [25, с. 2].

З цього приводу також висловились інші політики. Так, голова Державної Думи М. Родзянко, члени Державної Ради А. Бобринський і Кобилянський в загальному зазначили потребу в єднанні двох народів, спільність їх інтересів, проте жодних конкретних перспектив не називали [35, с. 3].

Напередодні і з початком війни у волинській пресі регулярно почали з'являтися статті місцевих авторів та передруки з центральних видань, присвячені польському питанню, історичному огляду польсько-російських стосунків, необхідності об'єднання слов'янських народів у боротьбі з германством. Цією тематикою позначені нариси відомого журналіста А. Столипіна в газеті "Новое время" [31, с. 2], "Славянская кровь" у варшавській газеті "Муха" [30, с. 2], "Письмо поляка к полякам" у газеті "Киевлянин" [25, с. 3], "Обращение к душе поляка" автора Скринченко [5, с. 1]. Торжество слов'янської ідеї прослідковувалось у статті "Из истории русско-польских отношений" [22, с. 2], володимир-волинський автор якої наводить приклади єднання російських офіцерів, польських поміщиків і ксьондза, що їх благословляє [26, с. 4].

Активно підтримало необхідність ведення війни духовенство. За перемогу російської зброї по всій імперії відбулись урочисті богослужіння. До цього долучилися і католицькі священики. З серпня 1914 року у Житомирі у переповненому кафедральному костелі, за участі великої кількості інтелігенції після меси відбувся урочистий молебень за здоров'я всього царського дому, верховного головнокомандуючого і за перемогу російської зброї у війні [4, с. 3]. До того ж керуючий луцько-житомирською єпархією прелат А. Баєвський та кафедральний канонік І. Загурський звернулися до духовенства з циркуляром, в якому закликали священиків спільно з народом до молитви, до послання Богом перемоги Росії і союзним з нею державам, про відвернення усіх лих і про найшвидше відновлення миру [3, с. 3].

Відразу після оголошення мобілізації до лав російської армії активно почали записуватись поляки. Так, у Варшаві, за один день подали заяви 400 добровольців. Вночі вони влаштували маніфестацію, до якої приєднався багатотисячний натовп. Офіцерів закидали квітами, а добровольцям давали гроші, цигарки та дрібні речі [3, с. 3]. Через газету став відомий випадок, коли хлопчак 15-16 років вирішили таємно перейти в Галичину і попередити польських товаришів-соколів про те, що повстання Польщі – це вигадка, що інтереси Польщі пов'язані з Росією. Двоє з них були спіймані і повішені. Доля решти невідома [8, с. 3].

До учасників війни, які поверталися з фронту, була посилена увага. Зокрема, у Житомирі став відомим 19-річний поляк П. Нактеніс, який працював на рукавичній фабриці Трібеля і добровольцем пішов на війну. Повернувшись у місто пораненим і нагородженим двома орденами "Георгія" за проявлені хоробрість і сміливість у боях з австрійцями [39, с. 3]. Загиблих під час воєнних дій поляків урочисто ховали на кладовищах. Так, наприклад, на римсько-католицькому кладовищі у Житомирі як герой був похований капітан К. Кочаровський [16, с. 3].

З ходом воєнних дій кількість поранених зростала і виявилася нагальною потреба в облаштуванні лазаретів. Польська громада волинських поляків долучилася до цієї роботи і на зібрані поляками кошти відкрила і утримувала лазарет на 20 ліжок [15, с. 3]. Правління

лазарету постійно через місцеві газети оприлюднювало надану допомогу як коштами, так і речами і приносило вдячність жертводавцям [32, с. 3].

Окремі поляки на власні кошти почали також організовувати лазарети. Відомо, що граф Тишкевич віддав свій палац із 150 кімнатами під лазарет [3, с. 1]. У Волинській губернії, зокрема в Острозькому повіті за узгодженням з місцевим комітетом Червоного Хреста паном Тишкевичем облаштовано лазарет у с. Плужному на 15 ліжок, князем Четвертинським в с. Плоскому – на 8 ліжок [9, с. 4].

Власник чайного магазину у Житомирі В. Годзелинський звернувся в Житомирський комітет "Союзу російських міст з надання допомоги пораненим на війні" з проханням утримувати на власні кошти одного пораненого із селян чи міщан Волинської губернії [1, арк. 97 зв.]. Житомирське римсько-католицьке благодійне товариство (РКБТ) пропонувало у скрутний військовий час допомогу житомирянам через вигідні послуги та надання пожертв. Для надання допомоги житомирянам товариство звернулося до міської управи з пропозицією закупівлі дров у державному лісі [23, с. 3]. У зв'язку з відкриттям Житомирським комітетом Всеросійського союзу міст хірургічного відділення на 200 ліжок товариством пропонувались послуги з виготовлення меблів зі знижкою 10% [1, арк. 9].

Житомирське РКБТ надало у вересні 1914 р. матеріальну допомогу у розмірі 100 крб. Комітету швидкої допомоги пораненим воїнам і Житомирському комітету з надання швидкої допомоги бідним сім'ям запасних – 50 крб. [28, с. 3]. Польські поміщики намагалися допомогти і військам російської армії. Один з них запропонував, наприклад, командирі армії свої послуги в якості посередника із закупки хліба і фуражу безпосередньо від виробника і за цінами нижче встановлених на біржі, про що було написано у місцевій пресі [12, с. 4].

Культурні установи, творчі колективи також намагалися допомогти сім'ям воюючих солдат, пораненим. Дирекція Малого театру А. Мянського у Житомирі влаштовувала вистави, показ п'єс, фільмів, частина коштів з прибутку від яких йшла на благодійні цілі. Зокрема, 10 вересня 1914 року у Житомирі був влаштований кінематографічний сеанс, половина зібраних коштів з якого пішла на користь влаштованого поляками лазарету для поранених нижчих чинів [11, с. 3].

У середині жовтня 1914 року у Волинській губернії стала проявлятися проблема з біженцями, кількість яких зростала. Як правило, це були люди з територій, зайнятих ворогом, зокрема з Привісленського краю. Первинну допомогу почала надавати місцева польська громада. Римсько-католицьке благодійне товариство звернулося до всіх з проханням про поміч. Першими її надали М. Свінціцька у розмірі 100 крб. і П. Свінціцький – 25 крб. [14, с. 3]. Так як вирішення цього питання було складним, правління товариства скликало надзвичайні збори. За їх постановою допомога складалася з 2 тис. крб., асигнованих з основного капіталу товариства, і добровільних внесків кожного члена товариства [15, с. 3].

З розгортанням бойових дій, збільшенням руйнувань і жертв з'явилися заклики про допомогу жителям Царства Польського. Відомі громадські діячі член Державної Думи А. Коновалов, князь Є. Трубецької, і відомий благодійник П. Шахов звернулися до російського народу із закликом надати невідкладну допомогу Польщі, яка постраждала від воєнних дій. У відозві значалось про необхідність створення фонду [33, с. 2]. Під почесним керівництвом великої княжни Тетяни Миколаївни за наказом імператриці Олександри Федорівни був утворений Комітет для надання тимчасової допомоги постраждалим від військових дій [38, с. 1]. До органі-

зації допомоги населенню Польщі також долучився і Всеросійський земський союз, що розпочав роботу по наданню допомоги постраждалим [34, с. 3].

25 жовтня 1914 року на зібранні городян м. Житомир про надання допомоги населенню Царства Польського відбувся збір пожертвувань, в результаті якого до каси надійшло 697 крб. і заява барона де-Шодуара про пожертвування ним в розпорядження Комітету 4% ренти на 200 крб. [36, с. 3].

Наступне засідання правління Комітету відбулось 2 листопада 1914 р. На ньому було вирішено влаштувати один раз на місяць тарілочні збори коштів у церквах і костелах. Безкоштовний друк різних бланків, відозв і т.п. взяв на себе власник "типографії спадкоємців М. Дененмана" Найдіс. Новим було те, що передбачалась також благодійна гра дам у більярд. Все зібране під час гри направлялось до Варшави у Центральний комітет допомоги постраждалим від воєнних дій у Царстві Польському. На засіданні також відзвітували про зібрані теплі речі на 600 крб. [37, с. 3].

За рішенням Комітету у Житомирі було проведено кінематографічні сеанси у Малому театрі Мянновського, які пройшли з великим успіхом і дали валового збору 747 крб., з яких на користь постраждалим залишилось чистого прибутку 627 крб. [17, с. 3].

У день вуличного збору 23 листопада 1914 р. вийшов номер газети "Наша Волинь", в якій одна сторінка була присвячена Польщі [40, с. 3]. Ці газети продавалися під час вуличного збору. Рукава збиральників були прикрашені біло-малиновою пов'язкою [18, с. 3]. Загальний збір у цей день склав 3710 крб. [41, с. 3]. Для округлення суми до 4000 крб. п. Доманевський пожертвував 150 крб. [19, с. 3]. Також за планом Комітету 27 листопада 1914 р. відбувся концерт Йосипа Турчинського, присвячений творам Шопена. Весь чистий прибуток у сумі 650 крб. був внесений у місцевий комітет допомоги постраждалому населенню Царства Польського і переданий у Варшаву [43, с. 3].

На черговому засіданні місцевого комітету постраждалим Царства Польського обговорювалось питання організаційної допомоги влаштуванню вуличного збору у містечках Новоград-Волинський та Ізяслав Волинської губернії [42, с. 3].

Таким чином, польське населення Волинської губернії, що знаходилася у зоні потенційних активних дій воюючих сторін, активно підтримало позицію Росії у війні. Підтримка виразилася в різноманітних формах. З перших днів війни відбувались маніфестації польського населення на підтримку війни, звучали заяви польських політичних і громадських діячів на користь спільної боротьби з ворогом. Після відозви великого князя Миколи Миколайовича до поляків запевнення у підтримці продемонстрували польські громади на всіх рівнях у вигляді телеграм і адрес на ім'я Верховного головнокомандуючого. У пресі регулярно виходили статті про історичну єдність двох слов'янських народів, необхідність спільної боротьби з германством. Значна кількість поляків взяла участь у воєнних діях з Німеччиною і Австро-Угорщиною як добровольці. Значні пожертви польською громадою надавалися на відкриття лазаретів для

поранених, підтримку бідних сімей, мобілізованих на військову службу. З появою біженців з Царства Польського у Волинській губернії, перш за все польським населенням організувалася їх підтримка. Був утворений Комітет з допомоги постраждалим, проводилися різні заходи з метою зібрання коштів на допомогу, яка перераховувалася у Варшаву. Загалом перший період війни 1914–1915 рр. характеризується високим ентузіазмом поляків і їх підтримкою російської сторони у війні.

Список використаних джерел

1. Державний архів Житомирської області, ф.283, оп. 1, спр. 2.
2. Жизнь Волини. – Житомир. – 1914. – 28 июля.
3. Жизнь Волини. – Житомир. – 1914. – 2 августа.
4. Жизнь Волини. – Житомир. – 1914. – 4 августа.
5. Жизнь Волини. – Житомир. – 1914. – 5 августа.
6. Жизнь Волини. – Житомир. – 1914. – 6 августа.
7. Жизнь Волини. – Житомир. – 1914. – 8 августа.
8. Жизнь Волини. – Житомир. – 1914. – 22 августа.
9. Жизнь Волини. – Житомир. – 1914. – 26 августа.
10. Жизнь Волини. – Житомир. – 1914. – 29 августа.
11. Жизнь Волини. – Житомир. – 1914. – 8 сентября.
12. Жизнь Волини. – Житомир. – 1914. – 15 сентября.
13. Жизнь Волини. – Житомир. – 1914. – 10 октября.
14. Жизнь Волини. – Житомир. – 1914. – 17 октября.
15. Жизнь Волини. – Житомир. – 1914. – 18 октября.
16. Жизнь Волини. – Житомир. – 1914. – 19 октября.
17. Жизнь Волини. – Житомир. – 1914. – 19 ноября.
18. Жизнь Волини. – Житомир. – 1914. – 28 ноября.
19. Жизнь Волини. – Житомир. – 1914. – 27 декабря.
20. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 6 августа.
21. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 7 августа.
22. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 12 августа.
23. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 14 августа.
24. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 17 августа.
25. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 28 августа.
26. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 30 августа.
27. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 31 августа.
28. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 14 сентября.
29. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 18 сентября.
30. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 22 сентября.
31. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 1 октября.
32. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 8 октября.
33. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 14 октября.
34. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 15 октября.
35. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 23 октября.
36. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 27 октября.
37. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 5 ноября.
38. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 11 ноября.
39. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 12 ноября.
40. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 23 ноября.
41. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 24 ноября.
42. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 2 декабря.
43. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 16 декабря.
44. Воробчук О. Я. Польське питання у політиці Росії в роки першої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 "Всесвітня історія" / О.Я. Воробчук. – Чернівці, 2005. – 19 с.
45. Климюк У. Б. Польське питання в політиці Австро-Угорщини та Німеччини на початку першої світової війни // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2012, вип. XXXIII.
46. Лихачова Т. М. Польські біженці в Росії (серпень 1914 р. – листопад 1917 р.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Лихачова Тетяна Миколаївна. – Х., 2010. – 220 с.
47. Морушко О. О. Польське питання напередодні Першої світової війни: документознавчий аспект / О. О. Морушко // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2012. – N724: Держава та армія. – С. 89-93.
48. Korzeniowski M. Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej / M. Korzeniowski, M. Mańdzik, D. Tarasiuk. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2007. – 238 s.
49. Mańdzik M. Polskie organizacje niesienia pomocy ofiarom wojny na Wołyniu w latach I wojny światowej // Ucrainica Polonica. – 2004. – № 1.

Надійшла до редколегії 07.07.14

О. Билобровец, канд. ист. наук, доц.

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, Житомир, Украина

ПОДДЕРЖКА ПОЛЯКАМИ ВОЛЫНСКОЙ ГУБЕРНИИ ПОЛИТИКИ РОССИИ В НАЧАЛЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В статье рассматривается отношение польского населения Волинской губернии к Первой мировой войне, в которой принимала участие Россия. Поддержка поляками войны осуществлялась в различных формах: манифестациях, заявлениях российских и польских политических и общественных деятелей, участием поляков в военных действиях, открытии лазаретов для раненых, оказании помощи беженцам из Королевства Польского, сборе средств для пострадавших. Поддержка российской стороны в войне сопровождалась большим энтузиазмом.

Ключевые слова: поляки Волинской губернии, Первая мировая война, беженцы, благотворительность.

O. Bilobrovets, PhD (equiv. in History), Associate Professor
Ivan Franko State university of Zhitomir, Zhitomir, Ukraine

THE SUPPORT OF POLES IN VOLYN PROVINCE OF THE RUSSIAN POLICY AT THE BEGINNING OF THE FIRST WORLD WAR

The article describes the attitude of the Polish population in Volyn province towards the First World War, which Russia took part in. Polish support was carried out in various forms: mass demonstrations, announcements by Russian and Polish political and public figures, participation of Poles in military operations, opening of sick quarters for wounded people, giving help to refugees from Kingdom of Poland, gathering funds for the victims. The support of Russian side in the war was accompanied by great enthusiasm.

Keywords: Poles in Volyn province, the First World War, refugees, charity.

УДК 94(477) "1905-1916" +329.73(477)+323.17(477)

В. Венгерська, д-р іст. наук
Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир

"УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ" НАПЕРЕДОДНІ ТА В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша світова війна характеризувалася припиненням існування континентальних імперій та створенням національних держав після завершення світового конфлікту. Стаття присвячена особливостям українського національного будівництва та внутрішнім і зовнішнім факторам, що сприяли цьому процесу. Наголошується на ролі "українського питання" у поглибленні глобальної конфронтації на початку Першої світової війни.

Ключові слова: Перша світова війна, національне будівництво, національні держави, "українське питання".

Світовий вибух 1914 р. став критичною точкою у розвитку політичних, соціально-економічних, та не в останню чергу, ідентифікаційних процесів, особливості протікання яких призвели до кардинальних змін на карті Європи. Війна окреслила початок нового історичного століття. Його основною рисою стало створення національних держав в результаті руйнації монархічно-династичних імперій. Події та процеси, які спричинила та прямо й опосередковано "простимулювала" Перша світова війна, прискорили структурування, а також ідеолого-політичне оформлення українського національного "проекту".

Дослідники окресленого періоду та особливостей протікання націотворчих процесів наголошують на тому, що провести вододіл між Великою війною та революцією в Україні доволі непросто [3, 8-9, 14-16]. Революції в Російській імперії не означали завершення війни, одночасно, "офіційне завершення війни не зупинило воєнних дій в Україні" [3, с. 103]. В. Левандовський наводить вислів відомого британського славіста початку ХХ ст. Р. Сетон-Вотсона, який свого часу наполягав, що "українське питання" стало однією із головних причин, які призвели до Першої світової війни. "Українське питання" – це не видумка останнього часу, а застаріла проблема Європи, "про що свідчать чисельні книги, присвячені українським подіям, які були видрукувані англійською, починаючи з XVII ст." [5].

М. фон Гаген зазначав, що Перша світова війна стала водорозділом у відношеннях росіян з неросіянами та між самими неросіянами [8, с. 386]. Вчений підкреслював, що не в останню чергу політика російського окупаційного режиму з початком Першої світової привнесла ідеї національного звільнення в імперську армію. Переселення із західних кордонів сприяли встановленню тісних контактів галицьких поляків, євреїв та українців з українцями Російської імперії. На його думку, з якою складно не погодитися, саме російський режим та російські націоналістичні організації зробили націоналізм можливим у 1917 р. значно більшою мірою, ніж австрійці та німці.

У запропонованому матеріалі в якості джерельного матеріалу використовуються фонди жандармських управлінь, які зберігаються у центральних історичних архівах [10-13]. Аналіз національного руху, який здійснювали представники політичної поліції Російської імперії, дозволяє відстежити зміни як у владних настроях, так і в ліберальному середовищі щодо оцінки українського "питання".

Українські громадсько-політичні діячі напередодні війни зосереджувались переважно на культурно-просвітницькій діяльності та не мали чітко визначених тактичних й стратегічних планів щодо подальшого політичного розвитку. Проте, найбільш популярною вимогою, яку періодично озвучували представники ліберально-демократичного табору у пресі та з парламентської трибуни, – надання національно-культурної автономії у межах Російської імперії. Ця ідея була близькою і для російських лібералів. Так, лідер кадетської партії П. Мілюков наголошував, що український рух існує і зупинити його неможливо. Головна проблема для російської влади, на його думку, полягала у відсутності розуміння того, кого саме вона хотіла бачити в цьому рухові – друга або ворога? Політик був переконаний, що своїми недолугими діями влада лише підштовхувала українців в обійми сепаратизму, оскільки "сепаратизм можливо виховати!" [2, с. 1]. В якості аргументу П. Мілюков наводив приклад реакції на появу Валуєвського циркуляра. Він стверджував, що заборонний акт стимулював прискорене створення літературної та наукової мови за кордоном. Звертаючись до депутатів та міністрів, він закликав пригадати 1906 р., протягом якого, після появи дозволу на видання українських журналів, газет та книг, вичерпався інтерес до львівських видань. "Тепер, коли українці починають говорити, що будь-яка надія на Україну – утопія, їм залишається шукати порятунку в сепаратизмі" [2, с. 1].

Напередодні та з початком війни у жандармських документах акцентується увага на важливості використання школи та періодичних видань в якості інструменту для патріотичного виховання та зміцнення національної самосвідомості українців. У контексті процесів, пов'язаних із формуванням українського "проекту", цілком логічно виглядали такі зауваження авторів аналітичних записок: "всіляко використовуються школи, в яких привчають дітей зі шкільної лави мріяти про Україну" [10, арк. 163]. В документі зазначалося, "щоб будити час від часу народну свідомість здійснюється агітація довкола політичних подій, проявів громадського життя, ювілеїв українських вчених та письменників (І. Котляревського у Полтаві, Т. Шевченка та ін.), для цього наперед випускається література, готуються статті в газетах, встановлюються пам'ятники, – остання обставина остаточно засвідчує визнання конкретного вченого державною владою, а це визнання вже слугує значно більшим агітаційним матеріалом для простолюдина"